

KÂFİRÛN SÛRESİ

(سورة الكافرون)

Kur'an-ı Kerim'in
yüz dokuzuncu sûresi.

Mekke döneminde Mâûn sûresinden sonra nâzil olmuştur. Altı âyet olup fâsılası ن، م، د harfleridir. İlk âyeti kâfirlere hitapla başladığı için bu adı almıştır. Sûreye Mukaşşşe ismi de verilir. Bu kelime, "bazı bulaşıcı hastalıkları tedavi etme" anlamındaki "kaşkaşe" kökünden türemiş olup burada "şirk ve nifaktan uzaklaştıran" anlamındadır. Kâfirûn sûresine ayrıca Münâbeze, Berâet, İbâdet, Din ve İhlâs adları da verilmiştir. Öte yandan İhlâs ve Kâfirûn sûreleri İhlâseyn (iki İhlâs) şeklinde de anılmaktadır.

Kâfirûn sûresinin nüzûl sebebi hakkındaki rivayetlere göre Kureys'in önde gelenlerinden bir grup Hz. Peygamber'e gelerek şöyle söylemişlerdir: "Ey Muhammed! Bir yıl biz senin ilâhına tapalım, bir yıl da sen bizim ilâhımıza tap; böylece anlaşmış oluruz. Eğer senin bildirdiklerin bizim inandığımızdan daha doğru ise ondan biz de istifade etmiş oluruz; bizim taptığımız senin taptığından hayırlı ise bu takdirde sen ondan faydalanmış olursun". Fakat Resûlullah, "Kendisine şirk koştuktan Allah'a sığınırım" diyerek bu teklifi reddetmiş, bunun üzerine sûre nâzil olmuştur (Vâhidî, s. 343-344).

Sûrenin muhtevası dikkate alındığında, özellikle İslâm inanç sisteminin temelini oluşturan tevhid ilkesi üzerinde durularak yalnızca Allah'a ibadet edilmesi ve O'na ortak koşulmamasının vurgulandığı görülür. Ayrıca Hz. Peygamber'in dilinden onun ibadetinde şirk unsurunun bulun-

madığına dikkat çekilmektedir. Sûrede aynı zamanda din ve ibadet özgürlüğü çerçevesinde hiç kimsenin bir başkasının ibadetini engelleme hakkının bulunmadığına işaret edilmektedir. Sûrenin sonunda yer alan, "Benim dinim bana, sizin dininiz size" ifadesi müşriklerin tavırlarından kesinlikle uzak durmayı vurgular. Nitekim bu hususun daha sonra nâzil olan bazı Mekki sûrelerde de tekrarlandığı görülür (meselâ bk. Yûnus 10/41, 104).

Kâfirûn sûresi Hz. Peygamber'in namazlarda sıkça okuduğu sûreler arasında yer alır. Onun sabah ve akşam namazlarının sünnetlerinde, tavaf namazında ve vitir namazından sonra oturarak kıldığı iki rek'atlık namazda İhlâs ve Kâfirûn sûrelerini okuduğu rivayet edilmiştir (Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 98; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 102, 112; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 10, "Da'avât", 22; "Hac", 43; Nesâî, es-Sünen, Beyrut 1411/1991, I, 340, 447; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, es-Sünenü'l-kübrâ, Haydarâbâd 1344, II, 391; III, 33; Taberî, Câmi'u'l-beyân (Bulak), XXX, 213-214; Vâhidî, Esbâbü'n-nüzûl, Kahire 1378/1959, s. 343-344; Zemahşerî, el-Keşşâf (Beyrut), IV, 292-293; İbnü'l-Cevzî, Zâdû'l-mesir, IX, 252-254; Fahrreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-gayb, XXXII, 136-148; Devvânî, Tefsîru sûreti'l-Kâfirûn (Şelâsü resâ'il min muşan-nefâti'd-Devvânî içinde, nşr. Seyyid Ahmed Toyserkânî), Meşhed 1411, s. 35-67; İbn Arrâk, Ten-zihü's-şer'î, II, 84-85; Muhammed et-Trablusî, el-Keşfü'l-ilâhî'an şedidi'z-za'fe'l-mevzû' ve'l-vâhî (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408, I, 1058; Abdülhay el-Leknevî, el-Âşârü'l-merfû'a fi'l-aḥbârî'l-mevzû'a (nşr. Ebû Hâcer M. Saïd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1405/1984, s. 104, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116; Seyid Ali Topal, Kâfirûn Sûresi Tefsiri (yüksek lisans tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.

Kâfirûn sûresine dair bazı çalışmalar yapılmış olup İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Tefsîru süveri'l-Kâfirûn ve'l-Mu'avvî-zeteynî (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, Beyrut 1949), Celâleddin ed-Devvânî'nin

Tefsîru sûreti'l-Kâfirûn'u (bk. bibl.) ve Seyid Ali Topal'ın Kâfirûn Sûresi Tefsiri adlı yüksek lisans tezi (bk. bibl.) bunlar arasında sayılabilir. Devvânî'nin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan risâlesi Cevdet Akbay tarafından Celâleddin ed-Devvânî ve Tefsîru Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn adıyla tahkik edilmiştir (yüksek lisans tezi, 1987, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 23; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 98; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 102, 112; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 10, "Da'avât", 22; "Hac", 43; Nesâî, es-Sünen, Beyrut 1411/1991, I, 340, 447; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, es-Sünenü'l-kübrâ, Haydarâbâd 1344, II, 391; III, 33; Taberî, Câmi'u'l-beyân (Bulak), XXX, 213-214; Vâhidî, Esbâbü'n-nüzûl, Kahire 1378/1959, s. 343-344; Zemahşerî, el-Keşşâf (Beyrut), IV, 292-293; İbnü'l-Cevzî, Zâdû'l-mesir, IX, 252-254; Fahrreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-gayb, XXXII, 136-148; Devvânî, Tefsîru sûreti'l-Kâfirûn (Şelâsü resâ'il min muşan-nefâti'd-Devvânî içinde, nşr. Seyyid Ahmed Toyserkânî), Meşhed 1411, s. 35-67; İbn Arrâk, Ten-zihü's-şer'î, II, 84-85; Muhammed et-Trablusî, el-Keşfü'l-ilâhî'an şedidi'z-za'fe'l-mevzû' ve'l-vâhî (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408, I, 1058; Abdülhay el-Leknevî, el-Âşârü'l-merfû'a fi'l-aḥbârî'l-mevzû'a (nşr. Ebû Hâcer M. Saïd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1405/1984, s. 104, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116; Seyid Ali Topal, Kâfirûn Sûresi Tefsiri (yüksek lisans tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.

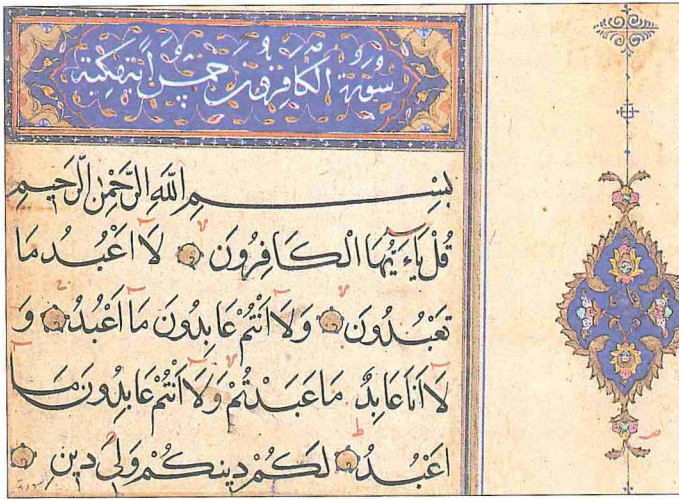
KÂMİL YAŞAROĞLU

KAFİYE

(القافية)

Beyit veya mısra sonlarında
yer alan ve benzer sesler içeren
kelimeler düzeni.

Sözlükte kafâ ve kâfiye kelimelerinin ilk ve asıl anlamı "başın boyunla bitişen arka ve son kısmı, ense"dir. Bu temel mânadan "bir şeyin sonu, arkası" anlamı, buradan da "beytin sonu" mânası türemiştir. Câhiliye, muhadram ve İslâmî dönem Arap şairlerinin kafiye "beyit, şiir, kelime, beytin son kelimesi ve revî harfî" (kafiye de tekrarlanan son harf) gibi anlamlarda kullandıkları görülmektedir. Kafiye kelimesini "tâbi olmak, ardından gitmek" demek olan kafv / kufiyy masdarından "izleyen, ardından gelen" (kâfiye) veya "arkasından getirilen" (makfûvve) anlamında türetenler de vardır. Bunlara göre kafiye kelimelerin beyitlerin sonlarında birbirini izlemesi ya da arka arkaya tekrar edilmesi sebebiyle kafiye bu ad verilmiştir (İbnü's-Serrâc, s. 115; İbn Reşîk el-Kayrevânî, I, 154; Ebû Ya'kûb es-

Nesih
hattıyla
yazılmış
Kâfirûn
sûresi

Şekkâkî, s. 569). Fars edebiyatında aynı kelimeyle ifade edilen kafiyeyle İslâm öncesi Türk edebiyatında uyak, halk edebiyatında ayak denilmiştir; Fars ve klasik Türk edebiyatlarında “kâfiye-gû, kâfiye-senc, kâfiye-endîş” kelimeleri de “şair” yerine kullanılmıştır. Kafiye, manzumenin dış yapı özelliklerinden olup âhengi temin eden en önemli unsurudur.

Dünya şiirinde kafiye kullanılışı veznin bulunuşundan çok sonradır. İlk şiirlerini kafiyesiz yazan milletler yanında Japon edebiyatı gibi uzun dönemlerde kafiye geleneği oluşmamış edebiyatlar da bulunmaktadır. Kafiye bir ses, bir hece veya bir kelimedenden meydana gelir. İslâmî edebiyatlardaki kafiyeğin kaynağını teşkil eden Arap kafiyesinde sesler kadar hareke de önemli olup bir kelimeden seslerinden bazıları yahut kelimelerin tamamı, hatta bir önceki kelimeden sesleri de kafiyeyle dahil olabilir. Kafiye usulünü ilk ortaya koyanlar Araplar’dır. Bu sebeple Arap edebiyatında aruzla kafiyeğin birlikteliği esaslıdır. (VIII.) yüzyılda yazıya geçirilmeye başlanmış ve Halîl b. Ahmed, Mu-faddal ed-Dabbî, Ahfeş el-Evsat ve İbn Dürüsteveyh gibi yazarlar kafiyeğin nasıl olması gerektiği üzerine görüşler öne sürmüşlerdir (İbnü’n-Nedîm, s. 690; İbnü’l-Kiftî, II, 113; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 61 vd.; *DİA*, III, 426-427). Bunun sonucunda “ilm-i kavâfî” diye özel bir dal oluşmuş ve yüzyıllar boyunca Arap, Fars ve Türk edebiyatları başta olmak üzere Doğu edebiyatlarında kafiyeğin ayrıntıları ve biçimleri üzerine kitaplar yazılmıştır. Beyit sonlarındaki uyumla (tenâsüp) bunu bozan unsurları inceleyen kafiye ilmi retorik kitaplarının en önemli bölümlerinden birini meydana getirmiştir.

Arap edebiyatında kafiye düzenini oluşturan altı harf özel isimler altında incelenmiştir. 1. Revî. Kafiye düzeninde daima bulunması gereken, bu sebeple kasidenin üzerine kurulduğu ve kendisine nisbetle anıldığı sahîh harftir. Revî harfi harekelise “mutlak revî”, harekesiz ise (sâkin) “mukayyed revî” adını alır. Kafiye kelimesinin sonunda yer alan illet / med harfleri, tesniye elifi, tekî, tenvin ve müennes “nûn”ları, sekt “he”si (هـ), önü harekeli bitişik he (هـ), “4” zamiri ve hitap kâfî (ك), ötreyi izleyen vav zamiri (و) ve kesreyi izleyen yâ zamiri (ي) gibi harfler kavî olmamaları veya ziyade harf olmaları sebebiyle revî sayılmazlar, revî harfi bunlardan önceki harftir. Bir kafiye veya seci düzeninde revî olabilecek başka harf yoksa bu sayılan harflerden bazıları, özellik-

le elifler revî kabul edilir. Maksûre türü didaktik kasidelerin kafiye düzeninde revî harfi olarak elif-i maksûre bulunur. 2. Vasil harfi. Harekeli (mutlak) revî harfinin uzatılmasından (işbâ’ / یتلک) hâsıl olan med harfleri (و ی) veya revî harfinin sonuna bitişen müennes harfi, zamir veya sekt / vakıf harfi olarak eklenen he ile (هـ، دَفْعَة، هِيَة) gibi hitap kâfidir. 3. Hurûc harfi. Vasil harfinin uzatılmasından (işbâ’) hâsıl olan med harfleridir (و ی): (فَرَجَاهَا (أ)، نَعْلَة (ي)، يَحْسُونَهُ (و) kafiyelerinde “4” hurûc, “هـ” vasil harfidir. 4. Ridf harfi. Revî harfinden önceki med veya lîn (önü fetha olan vav ile yâ) harfleridir: (غَيْن) (ن) revî (ي) lîn ridfî, (ل د ب) kafiyelerinde “الجال، اليهود، المشيب” revî, “ا و ی” med ridfîleridir. 5. Te’sîs harfi. Revîden önceki harekeli harfin önünde gelen eliftir. Buna te’sîs elifi de denir. Revî harfiyle te’sîs elifinin aynı kelimede olması şarttır: (و) (أشَاهِد) (د) vasil, (د) revî, (أ) te’sîstir. 6. Dahîl harfi. Revî harfiyle te’sîs elifi arasındaki harekeli harftir: (و) (جاهل) ve (و) (كواكب) kafiyelerindeki (و) dahîl, (ب، ج، هـ) revîdir.

Arap edebiyatında kafiye düzenini oluşturan harf grubunun hareketleri mecrâ / mûcrâ, nefâz / nefâd, hazv, işbâ’, res ve tevcîh olmak üzere altı adettir. Kafiye, son iki sâkin harf arasındaki hareketlerin sayısı bakımından müterâdif, mütevâtir, mütedârik, mütekârib ve mütekâvis türlerine; revî harfinin harekeli veya sâkin olmasına göre de mutlak ve mukayyed kısımlarına, bu ikisi de kendi içlerinde mücerrede, merdûfe, müessese diye üçer kısma ayrılır. Bazı Arap şiir türleri özel kafiye sistemlerine dayanır. Lüzûm-ı mâ lâ yelzem (iltizam) türünde birden fazla (iki, üç) revî harfi tekrar eder. Zü’l-kâfiyeteynde (tev’em / teşrî’), beyitlerin ortalarında ve sonlarında iki kafiye düzeni bulunur. Müşterek (mücennes / cinaslı) kafiye aynı kelimeden değişik anlamlarda tekrarına dayanır.

Fars dilinde hareke bulunmaması kafiye harflerinin adedini dokuza çıkarmış ve Arap kafiye düzenine kayd, mezîd ve nâire isimleri altında yeni kafiye harfleri eklenmesine yol açmıştır. Buna göre Fars kafiyesinin harfleri şöyle sıralanmaktadır: 1. Revî. Kafiyeğin asıl olan son harfidir, kafiye de birbirine uygun olması gereken harf budur. “Kamer” ve “şeker” kelimelerinin sonundaki “r”ler revî harfidir. 2. Te’sîs. Revî ile aralarında harekeli bir harf bulunan “elif”tir. “Kâsır” ve “mâhir” (قاصر، ماهر) kelimelerindeki “elif”ler gibi.

3. Dahîl. Te’sîs ile revî arasındaki harftir. “Şemâyl” ve “kabâyl” (شمايل، قبايل) kelimelerindeki yâ harfi gibi. 4. Ridf. Aralarında harekeli bir harf bulunmak üzere revîden önce yer alan elif vb. uzun vâv-ı sâkine veya esre ile okunan yâ-yı sâkinedir. Buna göre ridf iki türlüdür: a) Ridf-i aslî. Revîden önce gelen ve uzatmalı olarak okunan elif, vav ve yâ ünlülerinin her birine denir. “Bâd, bûd, bîd” kelimelerindeki â, û ve î harfleri gibi. Arap kafiye düzenindeki ridf de böyledir. b) Ridf-i zâid. Revî harfiyle ünlüler arasında bulunan sâkin harftir. “Sâht, sûht, riht” kelimelerindeki h harfleri gibi. Bu tür kafiye az rastlanır. Bu durumda arada bulunan sâkin harfe “ridf-i zâid”, elif veya “vav” a ya da “yâ”ya “ridf-i aslî” denir. 5. Kayd. Elif, vav ve “yâ”nın dışında revîden hemen önce gelen sâkin harftir. “Dest, best, mest” kelimelerindeki s; “sirişt” ve “bihişt” kelimelerindeki ş; “guft, cuft, huft” kelimelerindeki f harfi gibi. Harf-i kayd ile yapılan kafiye “revî-i mukayyed” (kâfiye-i mukayyed) denir. 6. Vasil. Revîyi takip eden harftir. Bu harf sâkin durumda revîyi harekeli duruma getirir. “Hâbî” ve “der-yâbî” kelimelerinde â ridf-i aslî, b revî ve î vasil harfidir. Yine “yârî” ve “dildârî” kelimelerinde â ridf-i aslî, r revî ve î vasil harfidir. 7. Hurûc. Vasil takip eden harftir. “Mest-end” ve “nişest-end” kelimelerinde s harf-i kayd, t harf-i revî, n harf-i vasil ve d harf-i hurûcdur. 8. Mezîd. Hurûcu takip eden harftir. “Mî-gozarîm-eş” ve “mî-nevâzim-eş” kelimelerinde a harf-i ridf-i aslî, z harf-i revî, î harf-i vasil, m harf-i hurûc ve ş harf-i mezîddir. 9. Nâire. Mezîdi takip eden bir veya daha fazla harftir. “Bestîm-i şân” ve “peyvestîm-i şân” kelimelerinde s harf-i kayd, t harf-i revî, î harf-i vasil, m harf-i hurûc, ş harf-i mezîd, â ve n harf-i nâiredir. Fars edebiyatında yukarıda sayılanlardan başka mutlak ve mukayyed kafiye de kullanılmıştır. Mahcûb, zü’l-kâfiyeteyn ve iç kafiye de buna eklenmektedir. Yine Arap kafiyesindeki kafiye hareketleri Fars kafiyesi için de geçerlidir.

Fars şiirinin kafiye kuralları üç gruba ayrılır. 1. â ve û ünlülerinin her biri tek başına kafiye yapılabilir. Meselâ “mâ” ve “peydâ” kelimelerinde ortak olan â harfi ve “câdû, âhû” kelimelerinde ortak olan û harfi tek başına kafiye olabilir. Fakat bu tür kafiyeğin kullanılışı fazla değildir. 2. Her ünlü, kendinden sonra gelen bir veya iki ünsüzle birlikte kafiye yapılabilir. Bu da şu şekillerde olabilir: a) Uzun ünlü (â, û, î) + ünsüz. Meselâ “hâk” ve “pâk” keli-

şiiirinde çok görüldüğü için bu nevi sinâdı hoşgörülle karşılanmışlardır.

Kafiye kelimesindeki kusurların başlıcaları itâ, tazmindir. Itâ, bir kasidede kafiye kelimesinin aynı anlamda olmak üzere tekrar edilmesidir. Bir kasidede yedi beyit geçmeden yapılmış olan kafiye tekrarları hoş karşılanmaz. Ancak bunu kusur saymayanlar da vardır. Nitekim Nâbiga ez-Zübânî, bir kasidesinde dört beyit arrayla (الساري) kafiyesini aynı anlamda tekrar etmiştir. Tazmin, beytin anlam ve i'rab yönünden tamam olmayıp arkadan gelen beyitle alâkasının bulunmasıdır. Ayrıca bir kasidede kafiye tefîlelerinin (darb) "mefâilün = mefâilün" gibi vezni bozacak şekilde farklı tefîlede gelmesi kusuruna "tahrîd", birinci mısra sonlarındaki tefîlelerin (aruz) farklı gelmesi kusuruna da "iksâd" denir. Kafiye-de, revî hatırına anlamca gereksiz bir kelime kullanma kusuruna "istid'â", yine kafiye-de revî hatırına gereksiz bir "âlem" zikretme kusuruna da "ilcâ" adı verilir.

Fars edebiyatında kafiye kusurları Arap edebiyatındaki gibi ayrıntılı olmayıp sinâd, ikvâ, ikfâ ve itâ ile sınırlandırılmıştır. Revîden önceki harfin harekesini esas alan sinâd için "yârî" ile "dûrî", hazv ve tevcihin harekesini esas alan ikvâ için "şi-guft" ile "girift", telaffuzu birbirine yakın harflerin (b-p, g-k, t-d, c-ç) kafiyesini esas alan ikfâ için "gürg" ile "kürk" ve kafiye-de ses ve kelime tekrarını esas alan itâ için de "hûb-ter" ile "bed-ter" örnek verilebilir.

Servet-i Fünûn dönemine gelinceye kadar bu kusurlar Türk şairleri tarafından da kabul edilir, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerle yapılan kafiyelerde kusur olmaması için gayret sarfedilirdi (kadar-kader; kefen-vatan ... gibi). Ancak gerek Tanzimat'tan sonra Batı retorikğini benimseyen Türk şiiirinin geldiği nokta, gerekse Türkçe seslerin Arapça ve Farsça kelimeler için hazırlanmış bir kafiye sistemine aykırılığı (üç çeşit h, iki çeşit t, üç çeşit s, dört çeşit z vb.) 1895 yılında, kelimelerin yapılışını esas alan göz için kafiye yerine, okunuşunu esas alan kulak için kafiye-nin öne çıkmasına kapı araladı. Hasan Âsaf adlı bir şairin *Ma'lûmât* gazetesinde yayımlanan bir şiiirinde "abes" ile (عبث) "muktebes" (مقتبس) kelimelerini kafiye yapması üzerine tenkit edilmesi ve daha sonra bunu Recâizâde Mahmud Ekrem'in müdafaası, o dönemin Batı yanlısı Türk şairlerinden çoğuna kafiye-nin kulak için olması fikrini benimsetti ve klasik ka-

fiye kusurlarını önemsiz konuma getirdi. Harf inkılâbından (1928) sonra abes-muktebes tartışması da kusur olmaktan çıkıp Latin harfleriyle ve tamamen Batı retorikğine uygun kafiyeler benimsendi. "Garip akımı" ve "ikinci yeni"den itibaren serbest şiiir ön plana çıkınca kafiye kısmen terkedildi. 2000'li yılların başlarındaki Türk edebiyatının gelişimine bakıldığında geleneksel anlayıştan farklı da olsa şiiirde ses unsuruna değer kazandırarak kafiye-nin önemini arttıracak söyle-nebilir.

Kafiye, İlkçağ'lardan itibaren şiiirden bahseden eserlerle retorik kitaplarının başlıca konuları arasında yer almıştır. Arap belâgat ve edebiyat kitaplarında bu konuda yazılanlar İslâmî kaynaklı edebiyatları derinden etkilemiş ve zamanla kafiye-nin ayrıntı içinde boşulacak derecede detaylandırılmasına yol açmıştır. Arap edebiyatında kafiye hakkında ilk müstakil eser Halef el-Ahmer'in (ö. 180/796 [?]) *Kitâbü'l-Kavâfi*'sidir (Ebû'l-Alâ el-Marrî, s. 7). Daha sonra Kutrub'un (ö. 210/825 civarı) (İbnü'n-Nedîm, s. 78) ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) aynı adlı eserleri görülür. Mutlak ve mukayyed kafiye taksimini ilk yapanın Ferrâ olduğu kaydedilir. Ahfeş el-Evsat'ın (nşr. İzzet Hasan, Dimaşk 1390/1970), Ebû Ömer el-Cermî'nin (İbnü'n-Nedîm, s. 84), Ebû Osman el-Mâzî'nin, Müberrred'in (nşr. Ramazan Abdüttewvâb, Dimaşk 1392/1972), Amr b. Muhammed el-Kûfî'nin (a.g.e., s. 124) *Kitâbü'l-Kavâfi*'leri, Zec-câc'ın *Kitâbü'l-Kâfi fi esmâ'i'l-kavâfi*'si (a.g.e., s. 91), İbn Keysân'ın *Telkibü'l-kavâfi ve telkibü harekâtihâ*'sı (nşr. W. Wright, Leiden 1852; *Opuscula Arabica*, Leiden 1859, s. 47-74; nşr. İbrâhim es-Sâmerrâî, *Mecelletü'l-Câmî'ati'l-Mustanşırıyye*, sy. 2, Bağdad 1971), Ebû'l-Kâsim ez-Zeccâc'ın *el-Muhterâ' fi'l-kavâfi*'si bu sahada yazılmış ilk eserlerdir. Daha sonra kaleme alınan belli başlı eserler de şunlardır: Kâdî Ali b. Muhammed et-Tenûhî *Kitâbü'l-Kavâfi* (Kahire 1975); İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Kitâbü'l-Kavâfi*; İbn Sîde, *el-Vâfi fi (ahkâmî) 'ilmi'l-Kavâfi*; Kâdî Ebû Ya'lâ Abdülbâkî et-Tenûhî, *Kitâbü'l-Kavâfi* (Beyrut 1379); İbnü'l-Kattâ' es-Sikillî, *eş-Şâfi fi ('ilmi'l-kavâfi*; İbnü's-Serrâc eş-Şenterînî, *el-Kâfi fi 'ilmi'l-kavâfi* (Beyrut 1400/1979); Emînüddin Muhammed el-Mahallî, *el-Cevheretü'l-feride fi kâfiyeti'l-kaşide*; Ali İbn Berrî, *el-Kâfi fi 'ilmi'l-kavâfi*; Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Endelüsî, *el-Vâfi fi ma'rifeti'l-kavâfi* (yazma nüshası için

bk. Brockelmann, *GAL*, II, 32); İbnü'l-Mukrî el-Yemenî, *'Unvânü's-şerefi'l-vâfi* (Haydarâbâd-Dekken 1272; Taiz-Dimaşk 1987); Ebû'l-Bekâ Muhammed el-Ahmedî, *ez-Zübdetü'l-Kâfiyetü('ş-şâfiye) fi ibrâzi meknûnâti fevâ'idü'l-kâfiye*; Halîl b. İbrâhim el-Girîdî, *Kitâbü'l-Kavâfi*; Abdülmelik el-İsferâyînî, *el-Kâfi'l-vâfi bi-'ilmi'l-kavâfi*; Ahmed el-Muhrizî, *el-Kelîmetü'l-kâfiye fi 'ilmi'l-kâfiye* (Kahire 1335).

Aruz ve kafiye-yeye dair yazılan eserlerin bir listesini veren Gotthold Weil, bu alanda zamanımıza ulaşan ilk eserin İbn Keysân'ın çalışması olduğunu söyler. Günümüzde ise İbn Keysân'dan en az bir asır önce eserini yazmış olan Ahfeş el-Evsat'ın *Kitâbü'l-Kavâfi*'si ile Müberrred'in *Kitâbü'l-Kavâfi*'si yayımlanmıştır. Çağdaş yazarlardan Ma'rûf er-Rusâfî, Mustafa es-Sâvî, Ahmed el-Hâşimî, Safâ Hulusî, Emîn Ali es-Seyyid, Avni Abdür-raûf, Bedevî Mahtûn, Ahmed Keşk, Abdülazîz Atîk, Muhammed el-Ömerî, Ali Necîb Atavî, Abdullah Dervîş tarafından kafiye konusunu aruzla birlikte inceleyen çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Kafiye hususunda Halîl b. Ahmed ile Ahfeş el-Evsat arasındaki süreçte tanım, taksim ve terim olarak yerleşmiş olan bilgilere daha sonraki müellifler şevâhid ve misaller dışında yeni bir şey ekleyememişlerdir (Hüseyn Nassâr, s. 112).

Türk edebiyatında kafiye hakkında müstakil bir eser yazılmamakla birlikte gerek aruzla birleştirilerek gerekse belâgata dair kitapların içinde kafiye-nin geniş biçimde bahsedilmiştir. Ali Seydi Bey ve Melkon'un hazırladıkları *Seci ve Kafiye Lugatı* (İstanbul 1323), Manastırlı Mehmed Rifat'ın *Mecâmiu'l-edeb* serisinin altıncı kitabı olan *Fenn-i Kafiye*'si (İstanbul 1308), Muallim Nâci'nin *İstîlâhât-ı Edebiyye*'si (İstanbul 1307, s. 65-121), İsmail Habîb Sevûk'un *Edebiyat Bilgileri* (İstanbul 1942, s. 89-100), Tâhirül-mevlevî'nin *Edebiyat Lugatı* (İstanbul 1973, s. 77-83) ve Cem Dilçin'in *Örneklerle Türk Şiiir Bilgisi* (Ankara 1983, s. 59-92) bunlar arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rîfat, "Kâfiye" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 872, 1239-1242; Zehrâ-yî Hânlerî [Kiyâ], *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî*, Tahrân 1348 hş., s. 393; Ahfeş el-Evsat, *Kitâbü'l-Kavâfi* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1390/1970; İbnü's-Serrâc, *el-Kâfi fi 'ilmi'l-kavâfi* (nşr. M. Rıdvan ed-Dâye), Beyrut 1400/1979; Ebû'l-Hasan İbn Tabâtâbâ, *'İyârü's-ş-ş-ir* (nşr. Tâhâ el-Hâcîrî - M. Zağlûl Selâm), Kahire 1956, s. 102-111, 127-128; İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferid*, V, 496-510; Kudâme b. Ca'fer, *Nağdû's-ş-ir* (nşr. S. A. Bonebak-

ker), Leiden 1956, s. 2, 7-9, 19-23, 96-99, 108-111, 140-142; Şâhib b. Abbâd, *el-İknâ'* (nşr. M. Hasan Âlû Yâsîn), Bağdad 1379/1960, s. 80-87; Merzûbânî, *el-Müveşşah* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1385/1465, s. 38-40; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 78, 84, 91, 124, 690; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sînâ'ateyn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl - Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1371/1952, s. 375-388, 445-451; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *el-Kavâfi* (nşr. Kenan Demirayak), Erzurum 1995, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 1-19; Ebû'l-Alâ el-Maarî, *Lüzûmü mâ lâ yelzem*, Bombay 1303, s. 2-19; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Ümde*, Kahire 1353/1934, I, 129-158, 164; II, 3-5, 25-33, 54-57, 69-70, 292-293; Abdül-bâkî et-Tenûhî, *el-Kavâfi* (nşr. Avnî Abdür-raûf), Kahire 1978; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vâfi fi'l-'arûz ve'l-kavâfi* (nşr. Ömer Yahyâ - Fahreiddin Kabâve), Dimaşk 1399/1979, s. 213-235; a.mlf., *el-Kâfi fi'l-'arûz ve'l-kavâfi* (nşr. Hassânî Hasan Abdullah), Beyrut, ts., s. 146-169; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 568-577; Ziyâeddin İbnü'l-Esir, *el-Meselû's-sâ'ir*, Kahire 1358/1939, I, 242-246, 264-278; II, 348-353, 359-361; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhû'r-ruvât*, II, 113; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr* (nşr. Hîfî M. Şeref), Kahire 1383, s. 116-118, 224-241, 263-267, 295-308, 391-392, 517-524, 527-531; Kartâcennî, *Minhâcû'l-bülegâ' ve sirâcû'l-üdebâ'* (nşr. M. Habîb İbnü'l-Hoca), Tunus 1966, s. 206-207, 271-286; G. W. Freytag, *Darstellung der Arabischen Verskunst*, Bonn 1830, s. 296-318; Manastırlı Mehmed Rifat, *Mecâmîu'l-edeb: Fenn-i Kâfiye*, İstanbul 1308, s. 51-127; Muallim Nâci, *İstılâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1308, s. 65-121; Ali Seydi-Melkon, *Seci ve Kâfiye Luga-tı*, İstanbul 1323, s. 7-14; Brockelmann, *GAL*, II, 32; İsmail Habib [Sevük], *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 89-100; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 147-148; Celâleddin Hümâyî, *Fünûn-ı Belâgat ve Şanâ'at-ı Edebî*, Tahran 1339 hş.; Reşit Rahmetî Arat, *Eski Türk Şiiri*, Ankara 1965, s. 18-19; Pervîz Nâtil Hânlerî, *Vezn-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1345 hş.; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, I, 54-55, 182-185; Tahîrülmevlî, *Edebiyat Luğatı*, İstanbul 1973, s. 77-83; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 61 vd.; a.mlf., "Arûz", *DİA*, III, 426-427; Mustafa Sâdik er-Râfî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Beyrut 1394/1974, III, 362-365, 370-373, 374-376; L. P. Elwell-Sutton, *The Persian Metres*, Cambridge 1976; Farzaad Mas'ud, *The Persian Poetic Metres*, Leiden 1977; M. Rıza Şeffî Kedkenî, *Müsiki-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1358 hş.; Cevdet Kudret, *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1980, I, 178-201; Mehdi Hamîdî, *Fünûn-ı Şi'r*, Tahran 1363 hş.; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 59-92; Abdullâh Dervîş, *Dirâsât fi'l-'arûz ve'l-kâfiye*, Mekke 1407/1987, s. 93-120; Sirûs-i Şemîsa, *Ferheng-i 'Arûz*, Tahran 1370 hş.; a.mlf., *Âşinayî bâ 'Arûz ve Kâfiye*, Tahran 1373 hş.; Mahmûd Fâhîdî, *Sefinetü's-şu'arâ*, Dimaşk 1410/1990, s. 151-218; M. Ali Şevâbîke - Enver Ebû Süveylim, *Mu'cemü muştalahât-i 'arûz ve'l-kâfiye*, Amman 1411/1991; Takî Vahîdîyân-ı Kâm-yâr, *Vezn ü Kâfiye-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1372 hş.; Hâşim Sâlih Mennâ', *eş-Şâfi fi'l-'arûz ve'l-kavâfi*, Beyrut 1995, s. 251-298; Muhsin Macit, *Divân Şiirinde Âhenk Unsurları*, Ankara 1996, s. 83-93; Erdoğan Erbay, *Eskiler ve Yeniler*,

Erzurum 1997, s. 116-135; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 223-225; Hüseyin Nassâr, "ed-Dirâsâtü'l-'Arabiyye 'ani'l-kâfiye", *Mecelletü'l-bahşi'l-îl-mî ve't-türâşi'l-İslâmî*, sy. 1, Mekke 1398, s. 103-112; a.mlf., "el-Kâfiye fi'l-luğa ve'l-'arûz ve'l-müsikâ", a.e., sy. 3 (1400), s. 197-206; Ali M. Hakşînâs, "Perdâhten be Kâfiye Bâhten", *Neşri Dâniş*, II/2, Tahran 1360 hş., s. 18-35; G. Weil, "Arûz", *İA*, I, 625-634; a.mlf., "Arûz", *El²* (İng.), I, 667-677; Moh. Ben Cheneb, "Kâfiye", *İA*, VI, 65-66; a.mlf. - S. A. Bonebakker, "Kâfiya", *El²* (Fr.), IV, 429-432; S. A. Bonebakker, "Kâfiya", *El²* (İng.), IV, 411-414; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 351; IV, 401; Mirza Hâdî Ali Vâmîk, "Kâfiye", *İDMİ*, XVI/1, s. 53-58; Dihhudâ, *Luğatnâme*, X, 15327-15328; "Kâfiye", *TDEA*, V, 88-99.

İSMAİL DURMUŞ
MÜRSEL ÖZTÜRK - İSKENDER PALA

el-KÂFİYE

(الكافية)

İbnü'l-Hâcib'in
(ö. 646/1249)

Arap nahvine dair muhtasarı.

Arap gramerine dair kaleme alınmış üç temel eserin sonuncusudur. Bunların ilki olan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında nahiv ve sarf konuları zengin örneklerle geniş bir biçimde ancak karışık olarak incelenmiş, Zemahşerî de bu malzemeyi kısmen özetleyip düzene sokmak suretiyle *el-Mufaşşal*'ı meydana getirmiştir. İbnü'l-Hâcib ise *el-Mufaşşal*'dan yararlanarak nahve dair konuları daha öz ve yalın bir anlatımla *el-Kâfiye*'sinde, sarfa dair bilgileri de *eş-Şâfiye*'sinde toplamıştır. Dolayısıyla bu eserler birbirinin temel kaynağıdır.

Asıl kaynağı *el-Mufaşşal* olmakla birlikte *el-Kâfiye* onun bir kopyası değildir. *el-Mufaşşal*'da Zemahşerî ve daha önceki bazı nahiv âlimlerinin görüşleriyle çelişen görüş ve yorumların yer alması da bunu teyit etmektedir. İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*'de genelde Basra mektebinin görüşlerine uymakla birlikte bazan Kûfe mektebinin fikirlerine de katılarak eklektik bir yöntem izlemiştir. Eserde Ebû Amr b. Alâ, Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Yûnus b. Habîb, Ali b. Hamza el-Kisâî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ahfeş el-Evsat, Ebû Osman el-Mâzinî, Müberred, İbn Keysân ve Zeccâc gibi dilcilerin görüşlerine sık sık atıfta bulunulmuş, zaman zaman da Arap lehçelerine işaretler yapılmıştır. Kitapta şâhid olarak yirmi dört âyet, on üç şiir ve sekiz atasözü yer alır.

Osmanlı medreselerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulan *el-Kâfiye* günün-

müzde Arap nahvinin öğretiminde eski yöntemi takip eden öğretim kurumlarında da önemini sürdürmektedir. Kadîm usule göre Arap nahvinin öğretiminde Birgivi'nin *el-'Avâmîl*'i ile *İzhârü'l-es-râr*'ından sonra *el-Kâfiye*'nin okutulması bir gelenektir. Bu sebeple bir arada basılan bu üç kitap medreselerde "Nahiv Cümlesi" veya "Nahiv Mecmuası" olarak tanınagelmıştır.

el-Kâfiye "isimler, fiiller ve harfler" şeklinde üç ana bölüm ve bunların her biri de birçok alt bölüm halinde düzenlenmiştir. Eser üzerine çoğu Arapça, bir kısmı Türkçe ve Farsça olmak üzere 150 kadar şerh, bunlara hâşiyeler, hâşiyelere de çok sayıda ta'lik yazılmıştır (İbnü'l-Hâcib, neşredenin girişi, s. 29-49). Bu şerhlerden meşhur olanları şunlardır: 1. İbnü'l-Hâcib, *Şerhu'l-Kâfiye* (İstanbul 1311, 1312 [Seyyid Şerîf ve Sûdî Bosnevî'nin şerhiyle birlikte]). Eser, Ezher Üniversitesi'nde Cemal Muhaymir tarafından doktora tezi olarak neşre hazırlanmıştır. 2. Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye* (Tahran 1271; Tebriz 1298; İstanbul 1310; nşr. Yûsuf Hasan Ömer, I-V, Bingazi 1975; nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb, I-V, Beyrut 1419/1998). *el-Kâfiye* şerhlerinin en geniş olup eserde yer alan 957 şâhid beyti Abdülkâdir el-Bağdâdî *Hizânetü'l-edeb* adıyla geniş bir şekilde açıklamıştır (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, I-XIII, Kahire 1387-1406/1967-1986 [son iki cildi fihristtir]). Seyyid Şerîf el-Cürcânî de bu şerhe bir hâşiyeye yazmıştır (İstanbul 1275). 3. Abdurrahman-ı Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* (Bombay 1278; İstanbul 1282; Kazan 1890; Tahran 1276; nşr. Üsâme Tâhâ er-Rifâî, I-II, Bağdad 1403/1983). Şârihin lakabı olan *Molla Câmî* veya sadece *Câmî* adıyla da tanınan şerh, Osmanlı medreseleriyle diğer İslâm dünyasındaki medreselerde eskiden ders kitabı olarak okutulduğu gibi günümüzde de eski yöneme göre Arapça öğreten bazı yerlerde bu gelenek sürdürülmektedir. Kitaba kırk altı kadar hâşiyeye yazılmış, bunların onu basılmıştır (Abdurrahman-ı Câmî, neşredenin girişi, I, 85-90). Bu şerhi Abdurrahman Ercan Elbinsoy Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1987). 4. Bedreddin İbn Cemâa, *et-Tuhfe 'ale'l-Kâfiye*. Eseri Muhammed Abdünnebi Abdülmecîd *Şerhu'l-Kâfiye li'bni'l-Hâcib* adıyla yayımlamıştır (Kahire 1407/1987). 5. Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu'l-Kâfiye* (Farsça, İstanbul 1311, 1312). 6. Sûdî Bosnevî, *Şerh-i Kâfiye* (Türkçe, İstanbul 1312 [İbnü'l-Hâcib ve Seyyid Şerîf'in şerhleriyle birlikte]).